

MİLLİ TARİXİMİZİN DÜNƏNİ VƏ BUGÜNÜ: QARABAĞ AZƏRBAYCANDIR! (“DƏDƏ QORQUD” DASTANINDAKİ İNDİKİ QARABAĞ ƏRAZİSİ)

Samirə Şükür qızı Quliyeva
BDU, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
samira_guliyeva@mail.ru

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan xalqının folklor arealında mühüm rol oynayan, türk dünyasının möhtəşəm söz abidəsi kimi şöhrət qazanan və bəşəri xarakter daşıyan, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında ehtiva olunan qədim, əzəli və əbədi Qarabağ toponimləri təhlilə cəlb olunur. Tədqiqatda göstərilir ki, “Dədə Qorqud” dastanındakı tarixi Azərbaycan torpaqları indiyə qədər bir çox araşdırmaların predmetinə çevrildiyi halda, qədim Oğuz yurdu Qarabağ və onun eposda adı çəkilən yaşayış məskənləri, dağları, qalaları, çayları, tarixi abidələri geniş şəkildə təhlilə cəlb edilməmişdir. Məqalədə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında əksini tapan toponimlər eposdan gətirilmiş nümunələr əsasında şərh olunur. Eyni zamanda bir çox tarixi məxəzlərə istinad olunaraq dastanın yarandığı dövrlərə ekskurslar edilir, tarixi Azərbaycan torpaqlarının zaman-zaman imperialist qüvvələr tərəfindən işğal olunması, ədalətsiz müharibələr nəticəsində zəbt olunan ərazilərimiz faktlar əsasında tədqiq edilir. Bununla yanaşı, Azərbaycanın ictimai-siyasi və ədəbi-mədəni mərkəzi kimi tanınan Qarabağ torpaqlarının dastanda adı çəkilən indiki Bərdə, Ağdam, Kəlbəcər, Zəngilan və başqa yaşayış məskənlərindəki tarixi yer adlarının, toponimlərinin əksəriyyətinin çağdaş dövrdə də mövcudluğu məsələləri ön plana çəkilir. Azərbaycan, Türkiyə və eləcə də dünyada tanınan görkəmli Qorqudşünas alimlərin epos haqqındakı dəyərli fikirlərinə istinad olunaraq maraqlı, inandırıcı qənaət və nəticələr əldə edilir.

Açar sözlər: “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı, Qarabağ, İç oğuz, Dış oğuz, Ağdərə, Ağdam, Alagüney, Alaqaya, Bərdə, Kəlbəcər

Azərbaycan xalqının ictimai siyasi və ədəbi-mədəni həyatında müstəsna rol oynayan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı türk dünyasının qədim və əzəmətli tarixini özündə yaşadan, onu bu günümüzdə çatdıran möhtəşəm söz abidəsidir. Bəşəri dəyərləri çağdaş dövrümüzdə qədər qoruyub saxlayan epos türk xalqlarının tarixi salnaməsi, zəngin həyat ensiklopediyasıdır. Təsadüfi deyil ki, bir çox tarixçilər Oğuzun tarixi haqqında məlumat verərkən dastana döndənə müraciət etmişlər.

Mədəniyyətimizin şah əsəri olan “Kitabi-Dədə Qorqud”da baş verən hadisələr ulu babalarımızın yaşadığı qədim yurd yerləri – Dəmir qapı Dərbənddən Diyarbəkir torpaqlarına və Mardinə, Xəzərdən Qara dəniz sahillərinədək, Abxaz elinə, Trabzona qədər geniş əraziləri əhatə etmiş və Bayburddan Kür-Araz çaylarının aşağı axarına qədər bölgələri öz daxili və batini qatlarında yaşatmışdır. Lakin Qorqudşünas alimlər dastanın tarixi-coğrafi baxımdan şifahi xəritəsini cızarkən, nədənsə, Azərbaycanın qədim tarixə və zəngin geopolitik mühitə malik olan Qarabağ toponiminin araşdırılmasına bəzən az yer vermiş, bəzən də tamamilə diqqətdən kənar qoymuşlar. Aparılan çoxsaylı araşdırmalar sübut etmişdir ki, Azərbaycanın ictimai-siyasi coğrafiyasında, ədəbiyyatın və mədəniyyətin inkişafında, təkamülündə ölkəmizin ayrılmaz bir hissəsi olan Qarabağ toponiminin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Lakin regional bir ərazi kimi, bir çox tarixi mənbələrdə, o cümlədən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında təəssüf ki, hələ də Qarabağ toponiminin tarixi proseslərdəki rolu ayrılıqda sanballı tədqiqatların mövzusunə çevrilməmiş, sistemli şəkildə araşdırılmamış, bəzən ötəri şəkildə bu məsələlərə toxunulmuş, bəzən isə pərakəndə xarakter almışdır. Halbuki dastanda adı çəkilən digər toponimlər bu və ya digər dərəcədə tədqiqata cəlb edilmişdir.

Tarixi Qarabağ ərazisində “Dədə Qorqud” dastanlarında qeyd olunan toponimlərlə səsleşən yüzlərlə yer-yurd adları vardır. Azərbaycanın gözəl guşələrindən olan Qarabağın dastanın tarixi-coğrafi arealına daxil olması tutarlı faktlara söykənir. Çünki “Dədə Qorqud”dakı tarixi hadisələrin və bədii süjetin coğrafiyası barədə mübahisəli məqamlar olsa da, tədqiqatlar, nəticələr yekdil fikrə gəlməyə əsas verir. Şübhəsiz, dastan konkret bir zaman kəsiyində yaranmadığı kimi, onu mütləq coğrafi koordinata yerləşdirmək də obyektiv görünə bilməz. Azərbaycan folkloru arealında ilk yazılı mənbə olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı zəngin ictimai siyasi, ədəbi-mədəni, etnoqrafik və milli dəyərləri özündə əks etdirən əvəzolunmaz tarixi salnaməmizdir. O bir

tarixi məxəz kimi dünya xalqlarının çoxşaxəli mədəniyyətləri sırasında, erkən çağlara aid xalq qəhrəmanlıq eposları içərisində özünəməxsus yer tutur. Qarabağ bölgəsində saxlanılan qədim oğuz məzarlıqları, kitabələr, qoç, yəhərli-yüyənli at, məzar daşları, onlardakı təsvirlər, ornamentlər uzaq keçmişimizdən, Dədə Qorqud dünyasının real yaşantılarından xəbər verir.

Leksik-semantik anlamda “qara bağ”, yəni “böyük bağ”, “sıx bağ”, “qalın bağ” və s. mənaları ifadə edən “Qarabağ” Azərbaycanın konkret bir vilayətinin, bir bölgəsinin adı kimi formalaşmış və bir çox tarixi mərhələlərdən, mücadilə, müharibə və mübarizələrdən keçmiş, çağdaş dövrümüzdə də öz inzibati ərazi müstəqilliyini qoruyub saxlamışdır. Ərazi vahidi kimi tarixin bir çox sınaqlarına məruz qalan Qarabağın özü kimi “Qarabağ” sözü də Azərbaycan xalqına məxsusdur.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının 1300 illiyi qeyd edilərkən Ulu Öndər Heydər Əliyev bu qəhrəmanlıq eposunun əhəmiyyətindən bəhs edərək demişdir: “Biz onu da qiymətləndirməliyik ki, bir çox alimlərimiz, yazıçılarımız bu mövzuya xüsusi fikir vermiş, əsərlər yaratmışlar və “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı Azərbaycanın həyatında, ədəbiyyatında yaşamış və inkişaf etmişdir. Bu nəşrlər içərisində “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1988-ci ildə Fərhad Zeynalovun və Samət Əlizadənin rəhbərliyi altında həyata keçirilmiş sanballı nəşrini xüsusi qeyd etmək olar “ (2).

Son yüzillikdə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı görkəmli Azərbaycan alimləri Əmin Abid, Salman Mümtaz, Həmid Araslı, Əbdülzəl Dəmirçizadə, Məmməd Arif Dadaşzadə, Məhəmmədhüseyn Təhmasib, Əli Sultanlı, Anar, Mirəli Seyidov, Şamil Cəməşidov, Tofiq Hacıyev, Nizami Cəfərov, Azad Nəbiyev, Fərhad Zeynalov, Samət Əlizadə, Elməddin Əlibəyzadə, Kamil Vəliyev, Bəhlul Abdulla, Məhərrəm Qasımlı və başqalarının tədqiqat obyektinə çevrilmiş, müxtəlif aspektdən təhlilə cəlb edilmiş, dərin elmi araşdırmalar aparılmış, maraqlı nəticələr əldə olunmuşdur. Ümumiyyətlə, Dədə Qorqud mövzusu beynəlxalq aləmdə geniş miqyas almış, bəşəri xarakter daşıyan əhəmiyyətli bir problemə çevrilmiş, Azərbaycan “Qorqudşünaslıq” elminin əsas mərkəzi olmaq statusu qazanmışdır. Məlumdur ki, XX əsrin ortalarında “Dədə Qorqud” dastanlarına görə Azərbaycan alimlərinin “pantürkist” damğası ilə təqib olunduğu dövrlər də olmuşdur. Lakin Azərbaycanda Qorqudşünaslıq elmi həmişə çətin yollardan keçərək yaşamış, axtarışlarını davam etdirmişdir.

Türkiyə Qorqudşünaslığı dastanının tədqiqi və nəşri istiqamətində mühüm nəticələr əldə etmişdir. Kilisli müəllim Rüfətdən başlayaraq Türkiyədə Fuad Köprülüzadə, Orxan Şaiq Kökyay, Məhərrəm Ergin və Fəxrəddin Kırzioğlu kimi dünya şöhrətli Qorqudşünas alimlər öz fundamental araşdırmaları ilə dastanının əsas tədqiqatçılarna çevrilmişlər.

“Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyasında deyilir: “Boylarda cərəyan edən hadisələrin həddləri olduqca genişdir. Müasir bölgədə türklərin ana yurdu Sibirdən, Altaydan başlamış (qədim Türkünstan Orta Asiyanı da içərisinə almaqla) bütövlükdə Qafqaz, Qara dəniz sahilləri və bugünkü Türkiyəni əhatə edir. Boylarda adı keçən toponimlər həm də tarixi qaynaqların, ictimai-siyasi formasiyaların daşıyıcısıdır. Yer adları müxtəlif zamanlarda hakim dövlət quruluşunun, onun başçıların, ad-san sahibi, yenilməz qəhrəmanların, sərkərdələrin adları ilə, mühüm coğrafi əlamətlərlə, tayfa-xalq adları ilə bağlıdır” (4, 306).

Dastandakı antroponimləri ilk dəfə V.V.Bartold araşdırmışdır. O, “Türk eposu və Qafqaz” (Турецкий эпос и Кавказ) (8) adlı məqaləsində Dədə Qorqudu dastanının girişi ilə 12 boyunu, eləcə də ayrı-ayrı boyları bir-biri ilə əlaqələndirən yeganə vasitə kimi göstərmiş, hər bir boyun şərhini verərək, boylardakı Dərbənd, Bayburt, Əlincə, Bərdə, Gəncə kimi toponimləri etnotoponim kimi gözdən keçirmişdir.

Bir çox tarixi mənbələrdə VI əsrin sonu-VII əsrin əvvəllərində Ağqoyunluların geniş ərazilərdə məskunlaşması, o cümlədən Qarabağda yaşaması haqqında məlumatlar vardır. Bu dövrdə qədim mədəniyyət mərkəzi olan Bərdənin Qafqaz Albaniyasının paytaxtı olması, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında adı keçən tarixi bir yaşayış məskəni kimi stabilləşməsi diqqət çəkən danılmaz faktır. Coğrafi baxımdan Qarabağın Aran hissəsində yerləşən, əlverişli təbii şəraitə, zəngin iqtisadi-coğrafi mövqeyə malik olan Bərdə toponimi dastanda hadisələrin cərəyan etdiyi əsas tarixi ərazilərdən biri kimi təsvir edilir.

Bir çox mənbələrin verdiyi məlumatlara əsasən, dastanın şifahi şəkildə tarixin daha qədim qatlarında mövcud olduğunu, XI əsrdə isə yazıya alındığını, tarixi-coğrafi koordinatların müəyyənləşdirilməsi baxımından isə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsini də əhatə etdiyini deməyə imkan verir. “Dədə Qorqud” dastanı Azərbaycan xalqının tarixi keçmişinin öyrənilməsində çox dəyərli mənbədir. Türk araşdırıcılarının çoxu (F.Köprülü, A.Dilaçar, M.Ergin və b.)

haqlı olaraq, eposun Azərbaycan yazılı dilinin abidəsi olduğunu dəfələrlə qeyd etmişlər. Bunu sübut edən faktlardan biri də dastanda işlənmiş toponimlərdir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” boylarında adı keçən tarixi-coğrafi toponimləri mənə baxımından aşağıdakı səpkidə qruplaşdırmaq olar:

1. Tayfa, el-oba adları: Oğuz eli// oğuzlar, Rum eli, Qarun eli, alpanlar, abxazlar, qan Abxaz eli, Ağsaqa, pasinlər, İç Oğuz, Taş Oğuz və s.

2. Dağ, dərə, dəniz, çay, yer, yurd, orman adları: Ağlağan, Ala dağ, Qara dağ, qara dağlar, Gökcə dağ, Ağ orman, Talı sazı, Ağ saz, Ağ qaya, Arı gölü, Ayqırgözlər suyu, Qanlı su, Amid suyu, Quru çay, Umman dənizi, Qara dəniz, Gökcə dəniz vəs.

3. Dövlət, şəhər, qala, qəs, şəxs adları: Türküstan, Gürcüstan, İstanbul, Trabuzan, Bayburd, Gəncə, Bərdə, Dərbənd, Kərbəla, Məkkə, Mədinə, Ərafat, Sürməli, Tumanın qalası, Düzmürd qalası, Əlincə qalası və s. (4, 306).

Araşdırmalar göstərir ki, hazırda elm aləminə məlum olan Drezden və Vatikan nüsxələrinin boylarında cərəyan edən hadisə və əhvalatlar, əsasən, Qafqazla qədim Azərbaycan (Şimal-Cənub), o cümlədən imperiyanın ədalətsiz qərarları nəticəsində indi Ermənistan ərazilərinə daxil edilən qədim türk oğuz yurdu olan Azərbaycan torpaqları (xüsusilə, Göyçə mahalı) Gürcüstan və Anadolu bölgələri ilə bağlıdır. Görkəmli alimlərimiz Həmid Araslı eposda əksini tapan 43 yer adının, Şamil Cəmsidov isə 10 coğrafi yer və 18 şəxs adlarından törəmə yer adlarının qısa izahını vermişlər.

V.Bartolda görə, boylarda adı çəkilən “Oğuz zamanı”, yəni əsərin qəhrəmanlarının yaşadığı dövr uzaq keçmişə – İslamın ilk yüzilinə düşür. Dastanda təsvir olunmuş hadisələrin coğrafiyası Kür-Araz ovalığı, Bərdə, Gəncə, Gürcüstan ətrafı, Dərbənd, Göyçə ətrafı, Qara dəniz ağızını əhatə edir.

Belə hesab edirik ki, həm də bu yerlər dastan qəhrəmanlarının doğma vətənidir. Mil-Muğan onların qışlaqları, Qızılağaç, Vedibasarın Kiçik və Böyük Əyricə dağları yaylaqlarıdır. Hal-hazırda dastanda adı çəkilən Əyricə toponimi ilə ekvivalentlik yaradan Əyricə adlı kənd Qarabağın Aran bölgəsində – Bərdədə mövcuddur.

Qorqudsünaslar “Dədə Qorqud” dastanında təsvir olunan hadisələrin baş verdiyi ərazilərin təxmini xəritəsini tərtib edərkən görmüşlər ki, bu boylardakı hadisələrin əksər hissələri Qarabağ ərazisində baş vermiş və dastanda adı çəkilən yer adlarının - toponimlərin bir qismi tarixən də, indinin özündə

də, Qarabağda olmuşdur. Dastan belə başlayır: “Məhəmməd Peyğəmbər zamanına yaxın Bayat boyundan Qorqud Ata derlər bir ər qopdu. Oğuzun ol kişi tamam bilicisiydi” “...Bəkil Oğuzdan köç elədi, Bərdəyə, Gəncəyə varıb vətəni tutdu” (3).

Dastanın başlanğıcında, “Dirsə xan oğlu Buğac xan”adlı birinci boyda rastlaşdığımız Bayat, Bərdə, Gəncə kimi tarixi adlar Qarabağla bağlı toponimlərdir. Bayat 24 oğuz tayfasından biridir. Tarixi araşdırmalarda isbat edilmişdir ki, oğuzların qəbilə quruluşu hunlarınkına bənzərdir. Oğuzlarda başlanğıcda 24 qəbilə olmuş, “Kitabi-Dədə Qorqud”da da 24 sancaq bəyindən bəhs edilir. Maraqlıdır ki, 24 və daha çox tayfanın birləşməsi ənənəsi Azərbaycanda öz təsirini saxlamışdır. I Şah Təhmasibin dövründə Tərtər çayının axarı boyunca mərkəzi Bərdə şəhəri olan ərəzidə iyirmi dörd adlanan tayfa birləşməsi yerləşmişdi. Qacarların da müəyyən hissəsi iyirmi dörd adlanmışdır. XVII əsrdə Otuziki adlanan tayfa birləşməsi Tərtər və Araz çayları arasındakı ərəzidə məskun idi (Otuz ikilərə cavanşir tayfası başçılıq edirdi). Hazırda Bərdə rayonunda Otuz ikilər, İmişli rayonunda isə Otuz iki adlı kəndlər mövcuddur. İyirmi dörd və Otuz iki adlanan tayfa birləşmələrinin yerləşdiyi ərazi “Kitabi-Dədə Qorqud”dakı İç Oğuzla uyğun gəlir. “Kitabi-Dədə Qorqud”a şərhələr yazmış Süleyman Əliyarova görə, “İç Oğuz – Kürlə Araz qovşağında (Aranda) yerləşən torpaqları əhatə etmişdir” (6, 263). Oğuzların İç Oğuz və Taş Oğuz olmaqla iki qola ayrıldıqları məlumdur.

Dastanda ən çox yer alan toponimlərdən biri də Ala tağdır. “Dədə Qorqud” dastanının, demək olar ki, əksər boylarında bu coğrafi ada rast gəlmək mümkündür. Toponimiyada ala sözünün “böyük”, “iri”, “rəng”, “geniş” mənalarına daha çox təsadüf olunur. Fikrimizcə, dastandakı Aladağ (tağ) coğrafi adındakı “ala” komponenti “böyük, hündür” mənasını ifadə edir. Aladağ (tağ) – “böyük, hündür dağ” anlamındadır. “Ala” sözü əlamət bildirən söz kimi çağdaş dilimizdə də işlənməkdədir. Dastanın bir çox boylarında istifadə edilən həmin sözün işlənmə məqamına diqqət yetirək. Məsələn:

Yerindən uru durğıl!

Ala çadırın yer yüzünə dikdirgıl! (3, 35);

Dürtişərkən ala göndərin ufanmasun! (3,41);

Ağ yüzlü, ala gözlü gəlinlər gedərsə, bənim gedər (3, 40). “Ala savyan göyüzünə aşanmışdı (3, 52);

Altundağı alaca atunnəögərsən ?

Ala başlu keçimcə gəlməz mana (3, 43) ;

Biləgündə doqsan oqun nə ögərsən, mərə kafir.

Ala qollu sapanımca gəlməz mana! (3, 43);

Ala yılan sökəməz anun ormanı olur (3,106);

Canvərlər sərvəri qavan aslan qıran.

Ala köpək itinə kəndözin taladarmı? (3, 110) və s. (3).

Dastanda Kəlbəcər və Ağdərədə mövcud olan Alaqaya toponimi ilə də rastlaşırıq. Azərbaycan ərazisində “ala” komponenti ilə bağlı xeyli sayda coğrafi adlar mövcuddur. Məs.: Aladağ Qazax rayonunun İkinci Şıxlı kəndində dağ, Alaqaya – Kəlbəcər və Ağdərə rayonunda qaya, Aladaş dağı – Şamaxı və Abşeron rayonlarında dağ və s. Bu, tarixi toponimlərin ala komponenti ilə bağlılığını göstərən maraqlı faktlardır. Qarabağın Kəlbəcər və Ağdərə kimi iri yaşayış məskənləri ilə yanaşı, bu silsiləni həm Zəngilan rayonundakı, həm də Qubadlı rayonunun Tatar kəndindəki eyni adlı Aladaş dərəsi davam etdirməkdədir. Zəngilan rayonunun Ağbüz kəndində mövcud olan Alagüney dağı da “Kitabi -Dədə Qorqud” dastanında adı çəkilən və minilliklər boyu əzəmətini qoruyub saxlayan Qarabağ toponimlərindən biridir.

Dastanın yeddinci “Qazılıq qoca oğlu Yeynək” boyunda işlənən “balqar bir ər” ifadəsini tarixçi Süleyman Əliyarov qədim etnonimlərdən biri olan protobulqarlarla əlaqələndirərək yazır: “Onları Zaqafqaziyaya Vexendur Bulqar Vənd adlı bir başçı miladdan qabaq II yüzildə gətirib yerləşdirmiş, saldıqları kəndlər 700 il keçdikdən sonra Vənd adlanmışdır” (6, 259). Hal-hazırda Azərbaycanın bir çox qədim yaşayış məskənlərində olduğu kimi Qarabağın Xocavənd rayonu, Ağdamın Papravənd, Sırxavənd, Baş Qərvənd, Orta Qərvənd, Ayaq Qərvənd və s. kəndlərinin adlarındakı “vənd” hissəciyi də məhz Bulqar Vəndin adı ilə bağlıdır .

Qarabağda “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının IV və VII boylarında rast gəldiyimiz “Alp”, “Alp ər”, “Alpanlar” sözləri ilə bağlı da toponimlərlə qarşılaşırıq. “Kitabi-Dədə Qorqud”da deyilir: “Bəylər, dərddli başım gözüm yatmış-

kən yuxu gördü. Ala gözümü açanda dünyanı gördüm. Ağ – boz atlar çapdıran alpanları gördüm” (3, 193).

“Alp, Alp ər – böyük fiziki gücü olan, döyüş sənətinin bütün qanunlarına yiyələnmiş igid, igidlər başı, döyüşçü ər; sonralar daha çox dilimizə gəlmə olan qəhrəman, bahadır sözləri ilə əvəz olunmuşdur. Qədim türk dövlətlərində alp sosial baxımdan imtiyazlı bəy (beq) zümrəsindən yüksək tutulurdu” (6, 257).

Dastandakı “Alpağut” (alpout) sözü də eyni mənə çalarına malikolan istilahdır. “Kitabi-Dədə Qorqud“ dastanında adı çəkilən Alpout toponimi indi də Qarabağın Bərdə bölgəsindəki inzibati ərazidə (kənd) öz tarixiadını qoruyub saxlayır.

Şamil Cəmşidov dastanla bağlı araşdırmasında “Kitab”ın dilindəki Bərdə, Gəncə, Əlincə kimi toponimlərin müasir Azərbaycan toponimləri sistemində eyniləşməsinə göstərməklə yanaşı, müasir Azərbaycan onomastikası üçün səciyyəvi olan Alpan kəndi, Bayındurlu kəndi, Dondarlı kəndi, Bayındır çayı, Qazangöl düzü, Qaraçuq dağı vəs. toponimlərin “Kitab”ın dili ilə səsləşdiyini də əsaslandırmağa çalışır (7, 65).

Qarabağ ərazisi zaman-zaman rus, fars, erməni və digər işğalçıların hərbi meydanına çevrilmiş, ədalətsiz müharibələr nəticəsində əbədi və əzəli torpaqlarımızın coğrafi xəritəsi dəyişmiş, dastanda adı çəkilən bir çox yaşayış məskənlərimiz bu gün qonşu Ermənistan, Gürcüstan, Dağıstan və digər xalqların nəzarətinə keçmişdir. Halbuki tarixçilərimiz qədim mənbələrdən sübut etmişlər ki, Qarabağ ərazisi Araz və Kür qovuşandan (iki çay arası) Xuan qalasınadək, indiki Qırmızı körpü civarlarında (Borçalı qəzasının əhatə etdiyi torpaqlar da nəzərə alınmaqla) bir tərəfi isə Cermuxa qədər, Göyçə gölü sərhədlərində, o biri yandan isə Sisakan, Gorus, Mehri-Zəngəzur dağ silsiləsi boyunca Qarabağa daxil olmuş, qədim Aran-Arsağ ərazilərini əhatə etmişdir.

Bu tarixi ərazilər Qarabağın aran və dağlıq hissələrini özündə təmərküzləşdirir. “Eramızın birinci əsrində Alban çarı Aran Arazdan Xuan qalasınadək Alban ovalığı və dağlarını irsən aldı... Qarabağ, o cümlədən indiki Dağlıq Qarabağ son iki min il ərzində Azərbaycanın tərkib hissəsi olmuşdur” (5, 13; 107).

Araşdırmalar göstərir ki, birinci minillikdə Qarabağ ərazisində Gəncə, Bərdə, Şəmkir, Beyləqan kimi böyük şəhərlər olmuşdur. Bütün bunlar qədim

diyarın şəhər mədəniyyəti və ədəbiyyatının möhtəşəmliyi, inkişafı, zəngin folklorunun yaranması və formalaşması haqqında hər kəsdə aydın təsəvvür yaradır. Əlbəttə, hər bir yerdə olduğu kimi, Qarabağ ərazisində də ilk ədəbi nümunələr onun zəngin folkloru ilə bağlıdır. Bu baxımdan “Dədə Qorqud” dastanlarının da Qarabağ folklor arealında özünəməxsus yeri vardır. Azərbaycan türk-oğuz folklorunun elə janrları var ki, sırf Qarabağ regionunun yaradıcılıq nümunələri kimi ədəbiyyat tariximizdə status qazanmışdır.

Qorqudşünaslığın kamil bilicilərindən olan professor Şamil Cəmişidov tədqiqatında “Kitabi-Dədə Qorqud”da adı çəkilən yerlərin cədvəlini düzəltmişdir ki, buradakı yer adlarının əksəriyyəti – toponimlər, etnonimlər, oronimlər Qarabağda ya tarixən, ya da indinin özündə də qalmaqdadır. Faktlar sübut edir ki, Oğuz elinin bilicisi, ağsaqqalı və yolgöstərəni ulu Dədə Qorqudun Qarabağ ərazisi ilə sıx bağlılığı olmuşdur. Bununla yanaşı, Ağdam və Ağcabədi rayonlarının ərazisindəki maddi mədəniyyət abidələri, Beyləqan türk-oğuz kurqanları, Boyat elləri həm arxeoloji, həm də etnoqrafik dəlillərdir (7, 43).

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı Azərbaycanda dövlət müstəqilliyi ideyasının formalaşmasına və təkamülünə, xalqın qəhrəmanlıq ruhunun yüksəldilməsinə təsir göstərən əsər kimi həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin ölkəmizdə latın qrafikalı ədəbiyyatın kütləvi nəşri haqqındakı 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə nəşr edilən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı ölkə rəhbərinin xalqımıza dəyərli töhfəsi, gələcək nəsillərə sonsuz ərməğanıdır. “Kitabi-Dədə Qorqud” çiçəkləri solmaq bilməyən, əbədi təzə-tər qalan, zaman-zaman nəsilləri heyran qoyan bir sənət gülşənidir. Bu “kitab”ı cəsarətlə Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatının babası adlandırmaq olar (1, 3).

Təəssüf ki, bu gün tarixin şahidi kimi əsrlərin sınağından keçib gələn cənnət diyarımız Qarabağın bir çox bölgələri, o cümlədən Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı və başqa yaşayış məskənlərimiz yerlə yeksan edilmiş, orada olan monumental abidələrimizin çoxu ya erməni vandalları tərəfindən dağıdılmış, ya da qarət edilərək Ermənistanı aparılmışdır. Bununla belə, heç bir mənfur qüvvə tarixi yaddaşımız “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında adı keçən əzəli məskənlərimizə, müqəddəs torpaqlarımıza və dəyərli maddi və mənəvi abidələrimizə sahiblənmə bilməz. 2020-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin məqsədyönlü, təcridli və müdrik

siyasəti, müzəffər ordumuzun qəhrəmanlığı və şücaəti sayəsində cənnət guşəmiz Qarabağ erməni işğalçılarından azad edildi. İndi Dədə Qorqud əmanəti doğma Qarabağımız öz əbədi və əzəli sakinlərini gözləyir.

ƏDƏBİYYAT

1. Zeynalov F., Əlizadə S. “Tükənməz xəzinə”. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s.
2. Əliyev H. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyində nitq, 9 aprel 2000
3. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı. Bakı: Yazıçı, 1988, 265 s.
4. “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyası. II cild. Bakı: Yeni nəşrlər, 2000, 567 s.
5. Qeybullayev Q. Qarabağ – etnik və siyasi tarixinə dair”. Bakı: Elm, 1990
6. Əliyarov S. Tarixi-coğrafi qeydlər. “Kitabi-Dədə Qorqud. Bakı: Yazıçı, 1988, s. 259
7. Cəmşidov Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud”-u vərəqləyərkən. Bakı: 1969, 100 s.
8. Bartold V.V.. “Турецкий эпос и Кавказ”. Книга моего деда Коркуда, М.-Л., с. 109-120.

**Наша история вчера и сегодня: Гарабаг – это Азербайджан!
(нынешние Гарабагские территории в дастане “Деде Горгуд”)**

Самира Гулиева
доктор философии по филологии

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются исторические топонимы гарабагских земель на основе знаменитого дастана азербайджанского народа, известного памятника тюркской словесности эпоса “Деде Горгуд”.

Особым предметом исследования являются исконные земли Азербайджана, упомянутые в эпосе “Деде Горгуд”: горы, крепости, замки, реки, исторические памятники, древние огузские земли Гарабага которые не были изучены должным образом.

Топонимы, упомянутые в дастане “Деде Горгуд”, показаны на основе примеров из огузского дастана, рассмотрена оценка их исследователями.

Параллельно совершается исторический экскурс во времена сложения эпоса, исследованы факты оккупации исконных азербайджанских территорий.

В статье также приведены цитаты всемирно известных азербайджанских и мировых ученых о том, что эпос “Деде Горгуд”, сохранивший в себе неповторимые достоинства мировой литературы, играет особую роль не только в общественно-политической, но и в научно-культурной жизни азербайджанского народа, а также всего тюркского мира.

Ключевые слова: “Китаби -Деде Горгуд”, дастан, Ич огуз, Дыш огуз, Агдере, Агдам, Алагюней, Алакая, Барда, Кальбаджар.

**OUR HISTORY YESTERDAY AND TODAY:
KARABAKH IS AZERBAIJAN!
(THE PRESENT KARABAKH TERRITORIES IN THE
“DEDE GORGUD” DASTAN)**

Samira Guliyeva
PhD in Philology

SUMMARY

The article analyzes the historical toponyms of the Garabagh lands on the basis of the famous dastan of the Azerbaijani people, the famous monument of the Turkic literature of the epic “Dede Gorgud”.

A special subject of research is the ancestral lands of Azerbaijan mentioned in the epic “Dede Gorgud”: mountains, fortresses, castles, rivers, historical monuments, the ancient Oghuz lands of Garabagh that have not been studied properly.

The toponyms mentioned in the “Dede Gorgud” dastan are shown on the basis of examples from the Oghuz dastan, their assessment by researchers is considered.

At the same time, a historical excursion is made during the formation of the epic, the facts of the occupation of the ancestral Azerbaijani territories are investigated.

The article also contains quotes from world-famous Azerbaijani and world scientists that the epic “Dede Gorgud”, which has preserved the unique merits of world literature, plays a special role not only in the socio-political, but also in the scientific and cultural life of the Azerbaijani people, and also the entire Turkic world.

Key words: “*Kitabi-Dede Gorgud*”, *dastan*, *Ich oghuz*, *Dysh oghuz*, *Agdere*, *Agdam*, *Alaguney*, *Alakaya*, *Barda*, *Kaldajar*.